

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERİN İSTANBUL'A YÖNELİK SEFERLERİ VE BİZANSLA MÜNASEBETLERİ

ÖZET

İstanbul, M.Ö.7. yüzyılda Bizans adıyla bir Yunan sömürgesi olarak kurulmuştur. M.S.324 tarihinde ise Konstantin tarafından Konstantinopolis olarak yeniden inşa edilmiştir. M.S.330 da Doğu Romanın başkenti olan İstanbul, yaklaşık bin yıl ayakta kalmıştır. Tarih boyunca stratejik öneme sahip olması dolayısıyla her milletin almak istediği bir yer olmuştur.

İstanbul, tarihi dokusu, dini yapısı, stratejik ve politik konumundan ötürü tarih sürecinde defalarca farklı gruplar tarafından kuşatılmıştır. Batı Hıristiyan dünyası tarafından güçlü surlarla çevrili olması ve sağlam yapılarla örülü olması sayesinde kolayca ele geçirilememiştir.

Türk ve İslam Tarihi açısından İstanbul'un fethi büyük önem taşımaktadır. Fethetmek için Bizans'ın hakim olduğu bu topraklara çeşitli zamanlarda Türkler akınlar düzenlemiştir. Bizans ile ilişkiler hususunda zaman zaman itilaf etmişler, nihayetinde şehri kuşatmak için mücadeleye girmişlerdir. Çalışmamızda Bizans'ın Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar ve Peçeneklerle olan münasebetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Bizans, Türk, Hun, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenekler.

ABSTRACT

Istanbul, BC7. It was founded as a Greek colony under the name of Byzantium in the 19th century. It was rebuilt as Constantinople by Constantine in 324 AD. M.S. Istanbul, which was the capital of the Eastern Roman Empire in 330, survived for about a thousand years. Due to its strategic importance throughout history, it has been a place that every nation wants to take.

Due to its historical texture, religious structure, strategic and political position, Istanbul has been surrounded by different groups many times throughout history. It was not easily captured by the Western Christian world, as it was surrounded by strong walls and built with solid structures.

The conquest of Istanbul is of great importance in terms of Turkish and Islamic History. In order to conquer these lands dominated by Byzantium, Turks organized raids at various times. They disagreed from time to time regarding relations with Byzantium, and eventually they

entered the struggle to besiege the city. In our study, the relations of Byzantium with the Huns, Avars, Bulgars, Khazars and Pechenegs were examined.

Keywords: Istanbul, Byzantine, Turkish, Hun, Avar, Bulgarian, Khazar, Pechenegs.

1.1. İSTANBUL ve BİZANS

İstanbul' un bilinen en eski ismi "Lygos" tur. Günümüzdeki Sarayburnu'nda kurulduğu ileri sürülen kent Bizans'ın kuruluşuna kadar varlığını devam ettirmiştir.¹ İ.Ö. 660 tarihinde kurulan Bizans'ın ismi ise Trak asıllı koloni kurucusu "Byzas" dan gelmektedir. Byzas yönettiği Megaralı Göçmenler Yunanistan'dan yola çıkarak Sarayburnu coğrafyasına yerleşmişlerdir. Liderlerinin isimlerinden dolayı buraya "Byzans" olarak isimlendirmişlerdir.²

Doğu Roma İmparatoru Konstantin'e kadar şehir, aynı isimle anılmıştır. İ.S. II. yy. da Roma İmparatoru Septimus Severus tarafından kent ele geçirilmesiyle bir müddet "Antonina" olarak anılmıştır. Bu ismi de uzun ömürlü olmamıştır.³ Yunanlıların sömürgesi olarak İ.Ö 7.yy. da Bizans ismiyle kurulan İstanbul, İ.S. 324 te İmparator Konstantin tarafından Konstantinopolis ismiyle yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde ise ismi Roma Nova (Yeni Roma) olarak anıldı. İ.S. 395 yılında Doğu Roma'nın başkenti olarak yaklaşık yüz yıl boyunca Doğu Romanın yönetim merkezi olmuştur.⁴ Konstantin'in ölümünden sonra ismine duyulan saygıdan dolayı şehre, "Konstantinopolis" denilmiştir. Bir dönem "Polis" olarak da kullanılan şehre daha sonradan "Stinpolis" ismi de verilmiştir.⁵

Rumların yıkılış döneminde şehre "İstanbul" ismi verilmiştir. Türkler ise bu ismi "İslambol" olarak çevirip kullanmışlardır.⁶ Rumlar bu şehre parlak şehir anlamına gelen "Antosa" da demişlerdir. Araplar ise Asya ve Avrupa'nın kesişim yerinde olduğu için bu bölgeye "Farik" olarak hitap etmişlerdir. Türkler ise "Ümmü'l Dünya" olarak adlandırmışlar. İki denizin ve iki karanın hakimi olarak görmüşler ve ticaret kavşak noktasında olduğu için de ekonomik açıdan paha biçilemez değerini göz ardı etmemişlerdir.⁷ İstanbul'un, Bizans açısından önemi kullandıkları ifadelerden anlaşılmaktadır. Bizans için; "şehirlerin kralı", "bütün şehirlerin gözü", "şehirlerin kraliçesi", "muazzam şehir" gibi ifadeler kullanmışlardır. Nadiren bu şehre kendi ismiyle tabir ettikleri gibi adlandırdıkları bu sıfatlarla ne kadar önem verdikleri anlaşılmaktadır.⁸

1.2. İSTANBUL'UN ÖNEMİ

¹ Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, (Çev. Orhan Duru), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 14.

² Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, (Çev. Haluk Şaman), C.I. İstanbul, 2006, s. 10.

³ Prokopius, a.g.e. s. 11.

⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981, s. 41-42.

⁵ Ostrogorsky, a.g.e., s. 24.

⁶ Baron Jöseph Van Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II, (Çev. Mehmet Ata), İstanbul, 1983, s. 535.

⁷ Baron Jöseph Van Hammer, Albert Gabriel, *Fatih Sultan Mehmet*, (Çev. Şevket Rado), İstanbul, 1981, s. 38.

⁸ Işın Demirkent, *Khoniates'in Historia'sı (1195-1206): İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.152.

İstanbul, coğrafi konumunun ehemmiyeti dolayısıyla tarih boyunca birçok topluluğun odak noktası olmuştur. Avrupa ve Asya kıtalarının birleştirdiği noktada yer alması ve ticaretin geçiş noktası olması dolayısı ile de şehir ekonomik açıdan önemli bir kavşak noktasındadır. Şehrin sahip olduğu kültürel zenginlik ve dini anlamda önemli bir konumda olması, her milletin ele geçirmek istediği bir yapı olmasına zemin hazırlamıştır.⁹

İstanbul'un Bizans ve Avrupa açısından önemi ise; Hıristiyan dünyasının kalesi konumunda olmasıdır. Hıristiyanların önemli dini merkezleri İstanbul'da bulunmaktadır. Hıristiyanlar için merkezi konumda olması dolayısıyla Bizans'ı da Hıristiyan aleminin lideri konumuna getirmiştir. Bizans dini liderliğin yanı sıra Türklere karşı da güçlü duruma geçmek için bulunduğu konumu askeri bir üs olarak kullanmaktadır.¹⁰ Hem siyasi yönden hem de dini yönden Hıristiyanlar açısından önemi büyük olan İstanbul'un, İskenderiye, Antakya, İznik, Roma gibi havariler tarafından ziyaret edilen ve kutsiyet kazanan bir şehir olduğu Dünya açısından da bilinmektedir.¹¹

Türkler, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu coğrafyasına girmeye başlamışlardır. Anadolu'ya gelmeleriyle sadece yeni yerleşim birimlerini ele geçirmekle kalmamış, yeni yerleşim yerleri kurmaya da başlamışlardır. Böylece Anadolu coğrafyasının Türklerin vatanı haline dönüşmeye başlamıştır.¹²

1.3. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERLE BİZANS'IN İLİŞKİSİ

Bizans topraklarına dönem dönem akınlar olmuştur. Özellikle İstanbul'a yapılan Haçlı hareketleri, karşılıklı etkileşimi artırmıştır. Bizans'ın konum itibari ile özel bir mevki de olması Haçlıların, Türklerin ve Arapların İstanbul'a akınlar düzenlemesine sebep olmuştur. Bizans bu sebeple ilk önce Normanlar tarafından daha sonra da Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar ve Peçenekler tarafından zaman zaman işgale uğramıştır.¹³

1.3.1. Hun-Bizans Münasebetleri

Hun tabiri ilk olarak M.Ö IV. yy.da Çin kaynaklarında "Hiung-nu" olarak kuzey barbarlarını belirtmek için kullanılmıştır. Hunlar'ın bu tarihten önce de varlığı bilinmektedir.¹⁴ "Kuzey Barbarları Hanedanı" olarak bilinen Hiung-nu'ların soyu Türk'tür. İdarecileri ve halkının dilleri de Türkçedir. Devletin sahipleri ve mensupları kendilerine "kavim, halk" manalarına gelen "Hun" diye tabir etmişlerdir.¹⁵

⁹ Yusuf Behçet, İstanbul'u Muhasara Eden Türkler, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2-3, (Ağustos Teşrin-i Evvel 1339), s. 149.

¹⁰ Ahmet Gündüz, İstanbul'un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk-İslam ve Osmanlılar Açısından Önemi, *Karadeniz Araştırmaları*, C.V, Sayı 17, Bahar 2008, s. 54.

¹¹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C.I, İstanbul, 1981, s. 364.

¹² Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 1998. s. 10.

¹³ Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta, 2011 s. 86.

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 1993, s. 56-57.

¹⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 64.

En parlak dönemini Mete Han zamanında yaşayan Hunlar, başta Çinlilerle dostane ilişki kurmaya çalıştı. Ancak Çin'in ipek yoluna hakim olmak isteği ile Hunları dağıtma isteği birleşince çeşitli planlarla Hunları parçalayıp dağıtmayı başarmıştır. Kesin olarak Hunlar M.Ö. 48 de ikiye ayrılmıştır.¹⁶

Güney Hunlar, bölgede Çin gücü zayıflayınca kadar, 460'a kadar, varlıklarını sürdürmüştür. Kuzey Hunlar ise, Kafkasların kuzeyinde Dinyeper Nehri'nin civarında ve Baykal Gölü'nün doğu bozkırlarında varlıklarını tanıtmışlardır. 350 yılında bölgedeki diğer etnik yapıdaki insanların baskısıyla batıya yönelmiş ve Avrupa Hun Devletini kurmuşlardır. Atilla döneminde tüm Avrupa'ya Türklerin varlığını duyurmuşlardır.¹⁷

Balamir komutasındaki Hunlar, önce Alan bölgesini ardından da İtil Volga kıyılarını hâkimiyetine aldılar. Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Gotlar ile mücadeleye girdiler. Balamir önce Karadeniz'in kuzey tarafında bulunan Ostrogotları ardından Batı Gotları yenilgiye uğratarak bunların batıya göçmesine sebep oldu. Böylelikle çağ açan "Kavimler Göçü" nü başlatmış oldu.¹⁸ Hunlar başlattıkları bu hareketle hem Roma'nın yıkılışına zemin hazırlamış hem de kısa zamanda Batı Asya'nın Türkleşmesini sağlamışlardır.¹⁹

Batıya göç eden Gotlar, gittikleri yeri istila etmiştir. Bizans'ı güvenli görüp Bizans'a sığınmışlardır. 400 yılında Tuna'nın kuzey bölümünde etkinliklerini arttırmışlardır. Bulunduğu bölgeyi yağmalamışlar ve Trakya'da yaşayan halka zarar vermişlerdir. Ayrıca Doğu Roma'dan gelen elçiye de tehdit edecek güce sahip olmuşlardır. Atilla'nın gücüne kavuşmasıyla Avrupa'da Hunların gücü rakipsiz hale gelmiştir.²⁰

Bizans'a sığınan Gotlar, bölgedeki geri hizmet faaliyetlerinde yer almışlardır. İmparator Valens, Gotları yapılacak savaşlarda kullanmayı planlamıştır. Got lideri Fritigem ile anlaşma yapan Valens, verdiği vaatleri yerine getirmeyince Gotlar'da ülkede karışıklık çıkararak isyan etmiştir. Çıkan huzursuzluk sonucu Valens Gotları ülkeden atmıştır. Gotlar, Trakya dolaylarında da Rumların sıkıştırıp bozguna uğratmasıyla da büyük bir yenilgiye uğramışlardır. Bunun sonucu Gotlar, Alanlar ve Hunlarla ittifak yapıp Rumları geri püskürtmüşlerdir.²¹ Hunların Bizans'la teması ilk olarak bu ittifakla olmuştur.

Bizans'ın İmparatoru Valens'in vefatından sonra başa Uldin geçmiştir. Uldin'in yönetim sürecinde Atilla Doğu Roma'yla dostane ilişkiler sürdürmüştür.²² Uldin'den sonra başa geçen I. Theodosios dönemi Doğu Roma'ya arası bozulan Hun'lar, ilk defa 395 yılında İstanbul'u

¹⁶ Umay Türkes Günay, *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 86.

¹⁷ Umay Türkes Günay, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁸ Namık Orkun, *Atilla ve Oğulları*, Remzi Kitaphanesi Yayınları, İstanbul, 1933, s.17.

¹⁹ Şerif Baştav, "Avrupa Hunları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, I, s. 1356.

²⁰ Ömer Tolan, "Avrupa Hunlarında Devlet Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Yapı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. 20, İzmir, 2014, s. 97.

²¹ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 32-33.

²² Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

kuşatmışlardır. Vizigotlarla anlaşılan Doğu Roma'nın bu ittifakı da işe yaramamıştır. Hunlar Doğu Roma eyaletlerini ve Trakya'yı istila etmiştir.²³

Hunlarla Bizans arasında çeşitli mücadeleler zaman zaman yaşanmıştır. Çoğunlukla Hun galibiyetiyle sonuçlanan bu mücadeleler sonucu Bizans imparatoru II. Theodosius'un 413 yılında İstanbul'u sağlam surlarla çevirmesine kadar devam etmiştir.²⁴ Bizans ve Hunlar genelde savaş içerisinde olmuşlardır. Bizans imparatoru, Hunlarla barışa yönlenmiş, elçiler göndererek hediyelerle arayı bulmaya çalışmıştır. Bizans'ın zenginliğinin de farkında olan Hunlar, başkenti de istila etmekten geri durmamıştır.²⁵

Doğu Roma ve Hunlar arasında Margus (Dobruca) şehri civarında yapılan anlaşma önem arz etmektedir. Tarihte "Margus Barışı" olarak geçen bu anlaşmaya göre; Doğu Roma Hun bölgesinden gelen hiçbir kaçağı kabul etmeyecek ve ülkesinde olanları da geri verecektir. Ayrıca Hunların savaştığı hiçbir milletle ittifak kurmayacaktır. Doğu Roma her yıl Hunlara 350 hibre altın ödeyecektir. Bu anlaşma Attila'nın II. Theodosios' a karşı ilk başarısıdır.²⁶

Bizans imparatoru başta kabul ettiği barış şartlarını sonradan ihlal etmiştir. Bunun üzerine Atilla önce Tuna'nın kuzeyinde bir kaleyi almış²⁷ ardından da Tuna'nın güney taraflarında bulunan şehir ve kaleleri istila etmişlerdir. Margus piskoposunun Hunlarla anlaşması üzerine Margus şehri de Atilla'nın eline geçmiştir. Atilla için Trakya ve İstanbul'un yolu açılmıştır. Hunlar, aynı yıl Constantia kalesini, Belgrad'ı, Niş ve Sirmium'u ele geçirmişlerdir. Ardından Lüleburgaz'ı da ele geçirmiş büyük ganimetler elde etmişlerdir.²⁸

Hunlar Balkanların büyük kısmını aldıktan sonra Karadeniz'in kuzeyinde olan Kırım'a da saldırı düzenlemişlerdir. Bölgede yer alan Herson ve Bosfor şehirleri Grek medeniyetini temsil etmekte aynı zamanda da Rusya ile yapılmakta olan ticaret için kavşak noktasındadır. V. Yüzyıl sonlarına doğru Hunlar, yarımadanın büyük bir kısmını işgal etmişlerdir. Yakın konumda bulunan Bizans'ı da varlıklarıyla tehdit etmişlerdir. Ardından Bizans'ın himayesinde bulunan Got kolonisinin bulunduğu Doru şehrini de ele geçirmişlerdir. Bizans'ın dönem imparatoru olan I. Justinianos, Hunların yaptığı bu işgaller karşısında İstanbul'a büyük surlar yaptırmıştır. Güvenli bir savunma hattı oluşturmuş, bu hat sayesinde de Hunlardan gelebilecek saldırıları da önlemek istemiştir.²⁹

1.3.2. Avar-Bizans Münasebetleri

²³ Fatma Çapan, *Balkanlar'da Bizans Türk İlişkileri (IV. X. Yüzyıllar)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ, 2013, s. 24.

²⁴ Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 10.

²⁵ Prokopios, *a.g.e.*, s. 127.

²⁶ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 73.

²⁷ Umay Türkeş Günay, *a.g.e.*, s. 103.

²⁸ Umay Türkeş Günay, *a.g.e.*, s. 104.

²⁹ Mustafa Gülem, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun Dış Politikası (Erken Bizans Dönemi (330-718))*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2015, s. 41.

Çin kaynaklarında “Juan-Juanlar” olarak bilinen bir kavim olan Avarlar, Orta Asya’da Altay Dağlarının çevresindeki Türk boylarını kendilerine katarak büyük bir devlet kurmuşlardır. Kurdukları devletin sınırları İrtiş Nehrinden başlayıp Korea’ya kadar devam etmiştir.³⁰

Köktürklerin darbesiyle zarara uğrayan Avarlar, önce Kafkasya’ya ulaşmış ardından da Orta Avrupa’ya kadar gelmişlerdir. Macar ovalarının yer aldığı Karpat dağlık bölgesine yerleşmişlerdir. Bu bölgede 805 yılına kadar siyasi varlığından söz ettirmiştir.³¹

Orhun kitabelerinde de ismi geçen Avarların Türk olduğu bilinmektedir. Kitabelerde “Apar” olarak yer almışlar, bu kelime de “Karşı koymak, isyan etmek” manasına gelmektedir.³² Ayrıca Avarlarda kullanılan bazı Türk idari bazı kelimeler Türkçe deyimlerle anlatılmıştır. Avar tarihine damga vuran devlet adamları Türk kökenlidir. Ünlü Avar Hanı Bayan’ın adı da Türkçe bir kelimedir. Bayan kelimesi Türkçe Bay (zengin) kökünden gelmiş bir kişi adıdır. Sadece Avarlar tarafından değil, Bulgar Türkleri arasında da çok yaygın kullanılmış bir isimdir.³³

Göktürklerin istilalarından kaçıp batıya hareket eden Avarlar, başlarında Bayan Han’ın hakimiyetinde İki yüz bin ordu ile Alan Kralına başvurarak kendilerini Bizans imparatoru ile tanıştırmalarını istemiştir. Dostane ilişki kurmak isteyen Avarların elçisi Kandik’i kabul eden Justinianos, olumlu cevap vermiştir.³⁴Kandik, Bizans’tan kendilerine toprak vermelerini ve yıllık ödeme yapmalarını istemiştir. İmparatorun niyeti Avarları, Bulgar ve Slavlara karşı kullanmak olduğundan, isteklerini kabul etmiştir. Böylelikle Avar-Bizans ilişkileri karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı olarak başlamıştır.³⁵

Bizans ile anlaşmaları sonucu Sabir Devletine son vermişlerdir. Volga’dan Tuna nehrine kadar olan tüm bölgedeki Türkleri hakimiyeti altına almışlardır. Kendileriyle birlikte Bulgar ve Ogur unsurlarını batıya sürüklemişlerdir.³⁶ Bizans’la arası bozulan Sasaniler Avarlarla ittifak kurmuşlardır. Bu durumda Bizans hem doğudan hem de batıdan güvenliği kalmamıştır. Bizans bu ittifaka karşı, devletin başarılı komutanı Zamarkhos’u şaşalı hediyelerle birlikte elçi olarak Köktürk Hanı İstemi Kağan’a göndermiştir.³⁷Bizans öncelikle doğu sınırı yani Sasaniler’e karşı odaklanmıştır. Bu sırada batıda yer alan Avarlar’da Balkanlarda güçlenmeye ve Slavlaşmaya devam etmiştir.³⁸ Doğuda Sasanilerle sulh yapan Bizans dikkatini batıya çevirmiştir. Batıda Avarların varlığı Bizans’ı rahatsız etmiştir.³⁹

³⁰ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, TTK yay., Ankara, 1998, s. 18.

³¹ Erol Kürkçüoğlu, *Türklerin Siyasi Tarihi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 195.

³² Sevda A. Süleymanova, “Kafkasya ve Avarlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. II., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 152.

³³ Emil Herak, “Avarlar:Etnik Yaradılış Tarihlerine Bir Bakış”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. II., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 644.

³⁴ Çapan, *a.g.t.*, s. 93-95.

³⁵ İsmail Mangaltepe, “VI.Yüzyılın İkinci Yarısında Avar- Bizans Münasebetleri”, (Prof.Dr. Işın Demirkent Anısına), Dünya Yay., İstanbul, 2008, s. 3.

³⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 198.

³⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 198.

³⁸ Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya, 2011, s. 128-129.

³⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.* s. 199.

622 yılında İran'la savaşlara başlayan Bizans, kuzeydeki Hazarların desteğiyle başarı elde etmiştir. Doğu Roma istilaları Kafkasya, İran, Anadolu tarafına yoğunlaştırırken başkent İstanbul'da savunmasız kalmıştır. İran şahı Doğu Roma'nın bu saldırgan tavrına karşı Avarlarla birlikte İstanbul'u kuşatmayı kararlaştırmıştır. Aralarındaki anlaşmaya göre İstanbul'u kuşatma başarılı olursa bütün ganimetler Avarlar'a kalacaktır. 626 yılı Haziran ayında Avarlar, Slav ve Bulgarların bulunduğu kavimlerle birlikte İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Esas kuşatmayı yapan Avarlardır.⁴⁰

Kuşatma için Avarlar, surlar boyunca kaleler inşa etmişlerdir. Haliç kenarına kadar üç sıra kürekli savaş gemilerini getirmişler İstanbul'u hem karadan hem de denizden kuşatmışlardır. Avarlar ilk hücumlarını Altınkapı'dan yapmışlar ama şehirden kuvvetli bir karşılık görmüşler. 31 Temmuz'da başlayan kuşatma beş gün sürmüştür. On iki tekerlekli kule, duvar delmeye yarayan aletler ve birçok makine ile zarar vermişlerdir. Duvarlar delinince Avarlar da bu deliklerden ok yağmuruna başlamışlardır. Doğu Romalılar saldırıya karşı kaleden çıkarak karşılık veriyorlar, Avarların aletlerini tahrip ederek, kulelerini yıkmaya çalışıyorlardı. Doğu Roma Kumandanı Bonus çok fazla kan dökülmesini engellemek için Avar Han'na defalarca yıllık vergiye bağlayarak geri çekilmesini söylemiş, ama Avarlar kuşatmayı kaldırmamışlardır.⁴¹

Avarlar, yaşanan erzak yetersizliği ve Bizans'ın güçlü donanmasına karşı koyamamaları sonucu kuşatmayı kaldırmışlardır. Avarların geri çekildiğini gören İran kuvvetleri de Kadıköy'den çekilerek Suriye'ye ilerlemişlerdir. İran'ın sembolik anlamda bir yardımı olsa da asıl kuşatmanın büyük bir yükü Avarlardadır. On gün süren bu kuşatmadan sonra Bizans başkenti düşmediği için tören düzenlemiştir.⁴²

1.3.3. Bulgar-Bizans Münasebetleri

Bulgarların menşei olarak Tatar, Slav, Fin, Fin-Ogur gibi kavimlerden oldukları iddia edilmiştir. Bu görüş doğrutusunda 1882 yılında A. Vambery tarafından Bulgarlar'ın Türk olduğuna dair görüş ortaya atılmıştır. Bu görüş de Bulgaristan'da sanat tarihi araştırmaları yapan G. Feher Türk filolojisi uzmanı Gyula Nemethve Laszlo Rasonyı'nin dil araştırmaları sonucunda kesinlik kazanmıştır. Bu bilgi daha sonra birçok tanınmış dil bilimci ve epigrafist tarafından da onaylanmıştır.⁴³

Bulgar kelimesi, Türkçede "karıştırmak, karıştırılmak, karışmış" manalarına gelmektedir.⁴⁴ Bulgar isminden ilk olarak, 482 yılında Bizans İmparatoru Zenon'un Ostrogotlara karşı

⁴⁰ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 154.

⁴¹ Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁴² Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, Ankara, 1938, s. 177-178.

⁴³ İbrahim Kafesoğlu, "*Bulgarların Kökeni*", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985, s.1.

⁴⁴ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Sözlüğü*, İstanbul, 1968, s.52.

Karadeniz'in kuzeybatı kıyılarında bulunan Bulgar bir topluluktan askeri yardım almak amacıyla bahsedildiği görülmüştür.⁴⁵

Bulgarlar, VII. yüzyılın ortalarında batıya doğru ilerleyen Hazarların baskısına maruz kalmışlardır. Bulgarların bazıları Hazarların hakimiyetini kabul ederken bazıları da topraklarını ayırarak batıya göç etmiştir. Asparuh idaresindeki Bulgarlar, 670-680 yılları arasında Tuna nehri civarına yerleşmişlerdir. IV. Konstantinos, Bulgarların Bizans'ın kuzey sınırlarına kadar gelmelerinin oluşturduğu tehlikenin farkındadır.⁴⁶

Bulgarlar siyasi güçlerini sağlamlaştırdıktan sonra sürekli sınırlarını genişletmeye gitmişlerdir. Komşuları olan Slavlarla da anlaşmışlardır. Bulgarlar, Slavlara askeri teşkilat yapılarını ve disiplin kurallarını öğretmiştir. Çeşitli gruplar halinde yaşamış olan Balkan Yarımadası Slav kabileleri arasında bileştirici bir rol oynayan Bulgarlar yavaş yavaş Bizans için tehlike arz eden güçlü bir devlet kurmuşlardır.⁴⁷

Bulgarlar, Tuna kıyılarında Bizans ordusuna saldırmıştır. Varna'ya kadar ilerlemiş ve Bizans kuvvetlerini hezimete uğratmışlardır. Yenilgiden sonra IV. Konstantinos, 681 de Asparuh ile barış imzalamışlardır. Bizans, Bulgarlara senelik vergi vermeyi kabul etmişler ve Balkanlardan çekilmeyi taahhüt etmişlerdir. Böylelikle Bulgarların sınırları genişlemiş ve Bizans yönünden Bulgarlar, tehlikeli bir komşu olmuştur.⁴⁸

Bulgar kralı Tervel Han, Bizans tarafından "Sezar" unvanı almıştır. Bu unvanla Bizans Bulgarları tekrar varlığını kabul etmiştir.⁴⁹ Bizans İmparatoru III. Teodosios ile Tervel Han arasında 716 da bir barış anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya gereği iki devlet arasındaki sınır, Burgaz Körfezi'nden Edirne-Filibe üzerinde Meriç nehri ile kesiştiği hat olmuştur. Bulgar Krallığı, Trakya Ovası'na kadar genişlemiştir. Bizans İmparatorluğu Bulgarlara yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir. Ülkelerinde yaşayan mültecilerini birbirine teslim etmeyi kabul etmişlerdir. Üstelik iki ülkenin tüccarları da serbest ticaret yapabilecekler, bu tüccarların da pasaport taşımaları, sattıkları malların mühürlü olması, olmaması halinde bu mallara el konulması şartı getirilmiştir. Bu anlaşma hem sınırların kabulü hem de ticari ilişkiler açısından iki devlet için dönüm noktası maiyetindedir.⁵⁰

Araplar 717-718 seneleri İstanbul'u kuşatmışlardı. Bulgarlar bu kuşatma esnasında Araplara karşı Bizans'ın safında yer almıştır. Araplara karşı 20 bin kişilik büyük bir kuvvet sevk eden Tervel Han, Arap ordusunun mağlup olmasını sağlamıştır. Araplar kuşatmayı bırakarak geri çekilmişlerdir. Bulgarlar ile yapılan barış anlaşması Bizans için çok faydalı olmuştur.⁵¹

⁴⁵ Geza Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 27.

⁴⁶ Umut Üren, "Büyük Bulgar Devleti", Doğu Avrupa Türk Tarihi, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 256.

⁴⁷ Umay Türkeş Günay, *a.g.e.*, s. 120.

⁴⁸ Umay Türkeş Günay, *a.g.e.*, s. 120.

⁴⁹ Geza Feher, *a.g.e.*, s. 48-49.

⁵⁰ Geza Feher, *a.g.e.*, s. 49.

⁵¹ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 103.

Slavlardan sayıca az olan Bulgarlar, kısa bir süre sonra Slavların ezici etkisi altında kalmışlardır. Bulgarlar arasında özellikle ırk bakımından büyük değişiklikler olmuştur. Menşei Türk olan milliyetlerini zamanla yavaş yavaş kaybetmişlerdir. IX. asrın ortalarına doğru tamamen Slavlaştıkları görülmüştür. Buna rağmen günümüzde bile eski isimleri olan Bulgar ismini hala taşımaktadırlar.⁵²

1.3.4. Hazar- Bizans Münasebetleri

VI. ve X. yüzyıllar arasında İdil ile Dinyeper; Özi (Kama) ile Kiyev arasındaki bölgede güçlü bir devlet kuran Hazarlar'ın menşei ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Hazarlar, güçlü askeri yapısı, siyasi teşkilatı, menşei ve devletin farklı dinleri kabul etmesi sebebiyle bilim dünyasının ilgisini çekmektedir.⁵³

Hazar Devleti'nin, Batı Göktürk Devleti'nin bir devamı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Avarlar, 576 yılında Batı Göktürk ordularının Kafkasya'ya yaklaşmalarıyla batı tarafına ilerleyerek Don Irmağı'nı geçmişlerdir. Don-Volga ve Kafkasya Dağları arasındaki kısım da Göktürklerin hakimiyetine katılmıştır. Hazarlar, Göktürk Devleti'nin batıdaki uç bölgesi olarak meydana gelmişlerdir. Hazarlar, Hazar Denizi ve Karadeniz arasında dağınık biçimde yaşayan ve gerçekte Sabir olan Semender ve Belencer olarak iki Hazar boyu ile Sarogur ve Onogur gibi Türk kavimlerini hakimiyetleri altına alarak devlet haline gelmişlerdir.⁵⁴

Çin yıllıklarında K'o-sa olarak hitap edilen ve "gezen-hür" manalarına gelen Hazarlar, Dokuz Uygurlardandır.⁵⁵ Doğu Avrupa'da teşkilatlı ve güçlü bir devlet kuran Hazarların, Menşei olarak Türk ve Orta Asya'dan geldikleri kesinleşmiştir. Müstakil bir devlet olarak vuku bulmaları Köktürk Devletinin İtil Boyunda Hükümü kesin olarak bitmelerinden sonra başlamıştır.⁵⁶

630 yılları itibari ile Hazarlar Doğu Avrupa'da siyasi güç olarak önem arz etmiş ve Bizans İmparatorluğu'yla ilişkileri de olumlu yönde gittiği için önem arz etmektedir. İmparator Herakleios, Sasanilerle çarpışırken, Köktürk Kağanının hizmetinde bulunan Hazarlar da Bizans'a yardım etmiş bu yardım dolayısıyla Bizans, Sasanilere karşı 622 ve 627 arasında zafer elde etmiştir.⁵⁷ Hazarlar, İran karşısında Bizans'ın en sağlam müttefikidir. Hazarların Bizans'a destek vermesi sonucu zayıflayan Sasaniler, bölgelerini genişletme çabasına girmiştir.⁵⁸

Bizans'ın iki önemli İmparatorları II. Justinianos ve V. Konstantinios Hazar ittifakını sağlamlaştırmak adına Hazar Kağanının kızlarıyla evlenmişlerdir. Böylelikle Hazarlar ile

⁵² A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. Arif Müfid MANSEL), Ankara, 1943, s.278

⁵³ Mualla Uydu Yücel, "Hazar Hakanlığı", *Türkler Ansiklopedisi, C. II.*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 445.

⁵⁴ Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1964, s. 398.

⁵⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 201.

⁵⁶ İbn-i Havkal, *Suretü'l-Arz*, Çev. Cafer Şiar, Tahran, 1345, s. 30.

⁵⁷ Michael Kmosko, *Araplar ve Hazarlar*, TM, III, İstanbul, 1935, s.133.

⁵⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 205.

Bizans'ın ilişkileri ilerlemiştir. Hazarlar, Arapların Karadeniz tarafından dolaşarak İstanbul'u kuşatmalarına engel olmuşlardır.⁵⁹

Hazarlar coğrafi konum açısından Kiev Rusya'sı topraklarını kapsamaktaydı. Hazarlar, güneyde Abbasilerle Kırım için ise Bizans'la mücadeleye girmiştir. Hazar ara ara Bizans'la birlikte hareket ettiler ve Bizans'la göçebe kavimlerine karşı savunma açısından birliktelik sağladılar. Hazarlarla Bizans arasının iyi olması Kafkasya'dan gelecek olan saldırılara karşı dayanak oluşturmuştur.⁶⁰

1.3.5. Peçenek-Bizans Münasebetleri

Balkaş Gölü'nün etrafında nüfus eden Peçenekler, Karadeniz'in kuzey bozkırlarından Doğu Avrupa'nın güney taraflarına kadar VII-XI. Yüzyıllarda yaşamışlardır.⁶¹ Türk tarihi açısından önemi büyük olan Peçeneklerin yaşadığı coğrafya Oğuz Destanı ve İran Destanlarına da konu olmuştur. Bu destanlarda yer alan rivayete göre Peçenekler, M.Ö. VII. yüzyılda Oğuz-Alan ve Sakalar ile aynı asırlarda yaşamışlardır. Bu yüzyıllarda hüküm sürmüş olan Efrasiyab'ın dedesinin isminin Beşenk olduğu söylenmektedir. Bu rivayete göredir ki, Peçenek kelimesi de Beşenk kelimesinden türemektedir.⁶²

Peçenekler, göçebe bir topluluk olarak yaşamıştır. Göktürlere bağlı olan boylardan biri olup, hakanlığın batı bölümünde yer almaktadır. Göktürklerin 745 de Uygurlar tarafından tarih sahnesinden silinmesiyle Peçenekler, Uygur hakimiyetine girmek istememişlerdir. Bu dönemde yakın bölgede varlık gösteren Türğişler ile ilişkilerde bulunmuşlar ve ortak bölge sayılan Balkaş Gölü çevresinde birlikte yaşamaya başlamışlardır.⁶³

IX. yüzyılda Hazarlar ile araları bozulmuş ve birbiriyle mücadele içine girmişlerdir. Aralarında geçen mücadeleler, Karadeniz'in kuzey tarafı ile Orta Avrupa coğrafyasında yüzyıllarca sürece siyasi değişimlere sebep olmuştur. Bu ortaya çıkan siyasi rekabetin sonucu olarak Hazarlar, buldukları bölgede güçsüz duruma düşmüş zamanla da zayıflamışlardır.⁶⁴

Karadeniz'in kuzey tarafında Peçenekler hüküm sürerken Bulgarlar da Trakya bölgesini tamamen istila etmişlerdir. Yaşanan tahribattan hoşnut olmayan Bizans İmparatorluğu, bozkırlarda Hazarlara karşı üstünlük sağlayan Peçenekler için Bulgarlara karşı umut vaat etmiştir. Üstünlüğünü kaybetmek istemeyen Bizans, Peçeneklerle yakinen ilişkide bulunmak istemiştir. Bunun için ise devamlı ülkelerine elçi göndermiştir. 915 de Bizans'la Peçenek arasında ilk temaslar başlamıştır. Bizans'ın stratejik açıdan plan yapması üzerine Khersones,

⁵⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 205.

⁶⁰ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 146.

⁶¹ Kurat, *Peçenekler, İslam Ansiklopedisi*, C.9, Ankara, 2005, s. 535.

⁶² Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul, 1992, s.151

⁶³ Kurat, *a.g.md.*, s. 536.

⁶⁴ Faruk Sümer, *Peçenekler, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, Ankara, 2006, s.213.

kumandanı Leon Phokas'a konuyla ilgili talimatlar vererek Peçeneklerin Bulgarları püskürtmesi için geniş olanaklar sağlamıştır.⁶⁵

Peçeneklerin Bulgarlar üzerinde üstün gelmesiyle Bizans'la Peçenek arasında ilişkiler gelişmiştir. Ekonomik açıdan ticaret anlaşmaları imzalayan iki devlet maddi ilişkileri de güçlendirmişlerdir. Peçeneklerin bozkır kültüründen olması küçükbaş hayvancılığın devlet içerisinde gelişmesine sebep olmuş akabinde bu durum da Bizans'a ve çevre devletlere hem hayvan hem de süt satmalarına olanak tanımıştır. Aynı şekilde Peçenekler de Bizans İmparatorluğundan Erguvani boya, biberiye bitkisi, işlemeli nakışlı kumaşlar, çeşitli baharatlar ve değerli süs eşyaları almışlardır.⁶⁶ İki devlet arasında ticaretin geliştiği görülmektedir.

Rus Knezleri aynı zamanda Oğuzlar, Peçenekler ile aynı coğrafyada yer almaktadır. Karadeniz'in kuzey bozkırlarında rekabet halinde yaşayan bu boylar gün geçtikçe Peçenekler için tehdit oluşturmuştur. Bu boyların baskılarına maruz kalan Peçenekler, silsile halinde Tuna nehrini geçip Balkanlara intikal etmek zorunda kalmışlardır. Bizans'ın batı sınırına isabet eden bu bölge, stratejik olarak önemli bir konumdur. Bu sebeple Bizans, Peçeneklerin bu bölgeye gelişinden endişe duymuştur.⁶⁷ Bizans'ın batı sınırı olan Tuna nehrini Peçeneklerin geçmek istemeleri Bizans'ı rahatsız etmiştir. Bu bölgeyi Peçeneklerin istila etmesi de Bizans için yeni bir dış tehdit ortaya çıkarmıştır. 1026 da başlayan Peçenek akınları 1036 ya kadar devam etmiştir. Giderek şiddeti artan bu akınlar, tampon bölge vazifesi gören Bulgarlar için de zorlu bir süreci başlatmıştır. Bulgar krallığı bu istilalardan sonra Bizans'a katılarak gücünü arttırmak istemiştir.⁶⁸

SONUÇ

XIX. yüzyılın modern tarihçileri tarafından Bizans olarak anılan Doğu Roma, Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre içerisinde de başkentini İstanbul olarak tayin etmiştir. Bu topraklara dönem boyunca Romalılar; Byzans, Antonina, Konstantinapolis, Stinpois, Antosa gibi isimlerle anmışlardır. Türkler ve Müslümanlar ise; Ümmü'l Dünya, Farik, İslambol gibi isimler kullanmışlardır.

Asya ve Avrupa'nın birleştiği yerde nüfus bulan İstanbul, tarih boyunca tüm devletler tarafından dikkat çekmektedir. Jeopolitik konumu dolayısıyla da transit geçiş noktada oluşu aynı zamanda dini dokusu ve kültürel yapısı şehri tüm ulusların göz bebeği haline getirmiştir. Hristiyanların dini merkezlerinin burada yer alması ve Türklere karşı askeri bir üs konumunda olması onların diğer ırklarla mücadelesini kaçınılmaz kılmıştır.

Bizans İmparatorluğu, tarih boyunca İstanbul'u ele geçirmek isteyen topluluklarla ilişki içerisinde olmuştur. Çoğunlukla mücadele yönünde gelişen ilişkileri, zaman zaman barışçıl

⁶⁵ Sezgin Güçlüay-Fatma Çapan, Peçenek-Bizans Siyasi İlişkileri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 192, İstanbul, 2011, s. 126.

⁶⁶ Kurat, *a.g.md.*, s. 535.

⁶⁷ Işın Demirkent, *14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti*, Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler, Dünya Yay., İstanbul, 2005, s.s.21-22.

⁶⁸ Mualla Uydu Yücel, *Balkanlar'da Peçenekler*, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.715.

yollarla da süregelmiştir. Bu yolda Bizans, kimi zaman barışı parayla satın almış, kimi zaman komşu ülkelerle iç çatışmaya girişmiş kimi zamanda devletlerin içinde çıkan taht kavgalarını destekleyerek devletleri zayıflatmıştır. Düşman kavimlerini, diğer düşman kavimlerine karşı müttefik olarak kullanmıştır. Ayrıca, tehlike arz eden ülkeleri çeşitli hilelerle birbirine düşürmüş ve zayıflamasına yol açmıştır. Bu konu da örnek verecek olursak; Gotlara karşı Hunları, Hunlara karşı da Gotları, Avarlara karşı Bulgarları, Bulgarlara karşı Slavları, İran'a karşı Hazarları, Göktürkleri kullanmıştır. Bizans'ın yaptığı bu politikalarla devletleri adeta bir maşa olarak kullandığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

AHMETBEYOĞLU Ali (2001), Avrupa Hun İmparatorluğu, TTK Yay., Ankara.

BAHAR Hasan (2011), Roma ve Bizans Tarihi, Kömen Yayınları, Konya.

BAILLY A. (2006), Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev. Haluk Şaman), İstanbul.

Baron Jöseph Van Hammer (1981), Albert Gabriel, Fatih Sultan Mehmet, (Çev. Şevket Rado), İstanbul.

Baron Jöseph Van Hammer (1983), Osmanlı Devleti Tarihi, C.II, (Çev. Mehmet Ata), İstanbul.

BAŞTAV Şerif (2002), "Avrupa Hunları", Türkler Ansiklopedisi, C. I., Yeni Türkiye Yay., Ankara.

CAFEROĞLU Ahmet (1968), Eski Uygur Sözlüğü, İstanbul.

ÇAPAN Fatma (2013), Balkanlarda Bizans Türk İlişkileri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

DEMİRKENT Işın (2004), Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, Dünya Yayıncılık, İstanbul.

DEMİRKENT, Işın (2005), 14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti, Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler, Dünya Yay., İstanbul.

FEHER Geza (1999), Bulgar Türkleri Tarihi, TTK, Ankara.

GRECARD Fernand (1992), Asyanın Yükselişi ve Düşüşü, (Çev. Orhan YÜKSEL), MEB, İstanbul.

GÜÇLÜAY Sezgin, ÇAPAN -Fatma (2011), Peçenek-Bizans Siyasi İlişkileri, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.192, İstanbul.

GÜLEM Mustafa (2015), Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun Dış Politikası (Erken Bizans Dönemi (330-718)), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

GÜNAY Umay Türkeş (2007), Türklerin Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.

GÜNDÜZ AHMET (2008), “İstanbul’un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk- İslam ve Avrupa Açısından Önemi”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 5, Sayı: 17.

HERAK Emıl (2002), “Avarlar: Etnik Yaradılış Tarihlerine Bir Bakış”, Türkler Ansiklopedisi, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara.

İbn-i Havkal (1345), Suretü’l-Arz, (Çev. Cafer Şiar), Tahran.

KAFALI Mustafa (1998), Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.

KAFESOĞLU İbrahim (1985), “Bulgarların Kökeni”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

KAFESOĞLU İbrahim (1993), Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

KALELİ Emrullah (2011), Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta.

KURAT Akdes Nimet (2005), “Peçenekler”, İslam Ansiklopedisi, C.9, Ankara.

KURAT Akdes Nimet (1992), IV. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitabevi Yay. 2. Baskı, Ankara.

KÜRKCÜOĞLU Erol (2020), Türklerin Siyasi Tarihi, Bilge Yayıncılık, İstanbul.

KMOSKO Michael (1935), “Araplar ve Hazarlar”, TM, III, İstanbul.

LAMB Harold (2011), Bir İmparatorluğun Doğuşu Konstantinapol, (Çev. İbrahim Şener-Nesrin Conker), İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

MANGALTEPE İsmail (2008), “VI.Yüzyılın İkinci Yarısında Avar- Bizans Münasebetleri”, (Prof.Dr. Işın Demirkent Anısına), Dünya Yay., İstanbul.

MANGALTEPE İsmail (2009), Bizans Kaynaklarında Türkler, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul.

RASONYI Laszlo (1984), Tuna Köprüleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.

ORKUN Namık (1933), Attila ve Oğulları, Remzi Kitaphanesi Yayınları, İstanbul.

ORKUN Hüseyin Namık Orkun (1938), Türk Tarihinin Bizans Kaynakları, Ankara.

OSTROGORSKY G. (1981), Bizans Devleti Tarihi, (Türkçeleştiren; Işıltan, F.), Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.

ÖGEL Bahaeddin, (1981), Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C. I, Ankara.

PROKOPIOS (2011), Bizans'ın Gizli Tarihi, (Çev. Orhan DURU), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

SÜLEYMANOVA Sevda A.(2002), “Kafkasya ve Avarlar”, Türkler Ansiklopedisi, C. II., Yeni Türkiye Yay., Ankara.

SÜMER Faruk (2006), “Peçenekler”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.9, Ankara.

TAŞAĞIL Ahmet (1998), Gök-Türkler, TTK Yay., Ankara.

TOGAN Zeki Velidi (1964), “Hazarlar”, İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul.

TOGAN Zeki Velidi (1992), Oğuz Destanı, İstanbul.

TOLAN Ömer (2014), “Avrupa Hunlarında Devlet Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Yapı”, Tarih Okulu Dergisi (TOD), S. 20, İzmir.

TURAN Osman (1981) Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, C.I-II, Nakışlar Yay., İstanbul.

UYDU YÜCEL Mualla (2002), “Hazar Hakanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C. II., Yeni Türkiye Yay., Ankara.

UYDU YÜCEL Mualla (2002), “Balkanlar'da Peçenekler”, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ÜREN Umut (2013), “Büyük Bulgar Devleti”, Doğu Avrupa Türk Tarihi, Kitabevi, İstanbul.

VASILIEV A. A., (1943), Bizans İmparatorluğu Tarihi I, Çev. Arif Müfid MANSEL, Ankara.

Yusuf Behçet (1339), İstanbul'u Muhasara Eden Türkler, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2-3.